

societatea civilă

JOHN STUART MILL s-a născut la Londra, la 20 mai 1806. A avut parte de una dintre cele mai faimoase experiențe educaționale. Tatăl său, economistul și filozoful utilitarist James Mill, discipol al lui Bentham, l-a crescut complet separat de alți copii: băiatul știa greaca la cinci ani, algebra și latina la nouă ani. Nici un fel de religie, de metafizică nu au fost lăsate să pătrundă până la John Mill.

Rezultatul acestei educații a fost ambiguu: John a absorbit utilitarismul lui Bentham și al tatălui său, dar a trecut și printr-o criză profundă la vârsta adolescenței.

John Stuart Mill, mai ales în ceea ce privește filozofia politică, nu s-a rezumat doar la autorii anglo-saxoni. El se referă la germanul Wilhelm von Humboldt cu respect și a fost în legătură strânsă cu francezul Tocqueville.

Se spune adesea, și se pare că pe bună dreptate, că John Stuart Mill este ultimul mare liberal clasic și primul liberal modern. La Mill se pot găsi preocupări și pentru distribuirea echitabilă a veniturilor sau pentru rolul comunității în viața socială. Există însă și cealaltă fațetă, teoretizarea libertății individuale; este latura atât de bine ilustrată în eseul *Despre libertate*, apărut în 1859. Aici teza centrală constă, în fond, în aceea că *individul* este suveran asupra lui însuși, asupra propriului trup și spirit. Mill denunță orice tiranie asupra individului, fie ea și tirania majorității.

Mill a fost o personalitate multilaterală: a scris tratate de economie și de logică, a dezvoltat filozofia utilitaristă și filonul tradiției empiriste engleze. A murit în 1873.

John Stuart Mill despre libertate

Traducere din engleză și prefață de
ADRIAN-PAUL ILIESCU

Ediția a III-a

HUMANITAS
BUCUREȘTI

Marele principiu călăuzitor, către care tinde nemijlocit fiecare din raționamentele desfășurate în aceste pagini, este importanța absolută și esențială a dezvoltării umane în cea mai bogată diversitate a sa.

WILHELM VON HUMBOLDT*

Sfera și îndatoririle cărmuirii

* Wilhelm von Humboldt (1767–1835) a fost cel mai distins dintre gânditorii liberali clasici, individualiști din Germania. Capodopera sa în domeniul filozofiei politice, *Ideen zu einem Versuch, die Grenzen der Wirksamkeit des Staats zu bestimmen*, a fost scrisă în 1792, dar nu a putut fi tipărită integral decât în 1851. În 1854 a apărut și traducerea engleză (*The Sphere and Duties of Government*) la care se referă Mill. (N.ed.)

Închin acest volum amintirii mult iubite și mereu regretate a celei care a fost inspiratoarea, și în parte autoarea, a tot ce este mai bun în scrierile mele — prietenă și soție al cărei înalt simț al adevărului și dreptății a fost pentru mine cel mai puternic imbold și a cărei aprobare mi-a fost principala răsplată. Ca tot ceea ce am scris timp de mulți ani, acest volum îi aparține și ei, tot atât cât și mie; dar lucrarea, așa cum apare acum, s-a bucurat în prea mică măsură de neprețuitul avantaj al unei revizii făcute de ea; unele dintre cele mai importante porțiuni ale cărții fuseseră păstrate pentru o reexaminare mai atentă de care acum le este sortit să nu mai aibă parte niciodată. De-aș fi capabil să talmăcesc lumii măcar jumătate din gândurile mari și simțămintele nobile înmormântate o dată cu ea, aș fi mijlocitorul unui folos mai mare decât acela pe care l-ar putea probabil aduce oricare din scrierile mele ce nu sunt inspirate și sprijinite de înțelepciunea ei fără pereche.*

* Harriet, soția lui Mill, a murit în 1858. Ei îi dedică filozoful englez *On Liberty*. (N.ed.)

Capitolul I

INTRODUCERE

Tema acestui eseu nu este așa-numita Libertate a Voinței, opusă în mod atât de nefericit doctrinei ce poartă nepotrivitul nume de doctrină a Necesității Filozofice, ci este Libertatea Civilă sau Socială: natura și limitele puterii ce poate fi exercitată în mod legitim de către societate asupra individului. Chestiune rareori enunțată și mai niciodată discutată, în termeni generali, dar care înrăușește profund, prin prezența sa latentă, controversalele cu caracter practic ale epocii și care, după toate probabilitățile, va fi curând recunoscută drept chestiunea vitală a viitorului. Ea este atât de departe de a fi ceva nou, încât se poate spune că, într-un anumit sens, a divizat omenirea aproape din cele mai vechi timpuri; dar în stadiul de progres în care a intrat azi cea mai civilizată parte a speciei umane, problema se pune în condiții noi, cerând o tratare diferită și mai profundă.

Lupta dintre Libertate și Autoritate este cea mai izbitoare trăsătură a acelor părți din istorie cu care ne-am familiarizat mai întâi, în special în istoria Greciei, Romei și Angliei. Dar în vremurile vechi, această luptă se purta între supuși sau între anumite clase de supuși, pe de o parte, și Cărmuire pe de alta. Prin libertate se înțelegea protecția împotriva tiraniei conducătorilor politici. Se considera că, lăsând la o parte unele cărmuiri populare din Grecia, conducătorii s-au aflat neapărat într-o poziție antagoni-

că față de poporul pe care-l conduceau. Ei erau reprezentați fie de un Cârmuitor Unic, fie de un trib sau o castă conducătoare care își dobânda autoritatea prin moștenire sau subjugare, autoritate a cărei menținere nu depindea, în nici un caz, de bunul-plac al celor conduși; iar supremația acestor conducători oamenii nu se încumetau, și poate că nici nu doreau, să o conteste, indiferent ce măsuri de precauție puteau fi luate împotriva exercitării ei opresive. Puterea lor era socotită ca un lucru necesar, deși, totodată, foarte periculos; ca o armă pe care ei puteau încerca să o folosească împotriva propriilor supuși la fel de bine ca și împotriva dușmanilor din afară. Pentru a preîntâmpina transformarea membrilor mai slabi ai comunității într-o pradă a nenumărați ulii, era necesar să existe o pasăre de pradă mai tare decât toate celelalte, care să fie împuternicită să le aducă la ascultare. Dar cum regele uliilor putea avea, întocmai ca și harpiile mai mărunte, înclinația de a da iama în rândurile turmei, era indispensabilă o atitudine permanentă de apărare împotriva ciocului și ghearelor sale. De aceea, țelul patrioților era acela de a îngrădi puterea pe care cârmuitorul trebuia lăsat să o exercite asupra comunității; și ei înțelegeau prin libertate tocmai această îngrădire. Două erau căile pe care se încerca obținerea ei. Cea dintâi, prin dobândirea recunoașterii anumitor imunități, numite libertăți sau drepturi politice, a căror violare de către cârmuitor era considerată ca o încălcare a datoriilor sale, astfel că, dacă violarea avea loc, o anume împotrivire sau chiar revolta generală deveneau justificate. Un al doilea mijloc, care, în genere, a fost folosit mai târziu, consta în statornicirea unor mijloace de control constituționale, care făceau din consimțământul comunității sau al unui organism oarecare, presupus a reprezenta interesele acesteia, o condiție necesară pentru une-

le dintre cele mai importante acte ale puterii cârmuitoare. Primului dintre aceste două moduri de îngrădire puterea cârmuitoare din cele mai multe țări europene a fost silită, într-o măsură mai mică sau mai mare, să i se supună. Nu tot așa s-a întâmplat cu cel de-al doilea; statornicirea acestuia ori, atunci când el exista într-o anumită măsură, statornicirea sa mai deplină a devenit pretutindeni țelul principal al tuturor celor ce iubeau libertatea. Și atâta vreme cât oamenii s-au mulțumit să combată un inamic prin intermediul altuia și să fie conduși de un stăpân, cu condiția de a le fi garantată, mai mult sau mai puțin eficient, protecția împotriva tiraniei lui, aspirațiile lor nu au trecut dincolo de acest punct.

Totuși progresul realizat în viața socială a făcut să vină o vreme în care oamenii au încetat să mai considere ca fiind necesară, prin firea lucrurilor, constituirea cârmuitoarelor lor într-o forță independentă, având interese opuse celor ale supușilor lor. Lor le-a venit ideea că ar fi mult mai bine ca diferiții magistrați ai statului să fie slujbașii sau delegații lor, pe care să-i poată revoca oricând doresc. Pe cât se părea, numai așa puteau avea siguranța absolută că nimeni nu va abuza de puterile cârmuirii în dezavantajul lor. Treptat, această nouă revendicare, de a avea conducători temporari, stabiliți prin alegeri, a devenit obiectul principal al străduințelor partidului popular, oriunde exista un asemenea partid; iar acestea au depășit, într-o măsură considerabilă, eforturile făcute anterior pentru a îngrădi puterea conducătorilor. Pe când se duceau lupte menite să asigure emanarea puterii conducătoare din alegerea făcută periodic de cei conduși, unii au început să considere că se acordase prea multă importanță îngrădirii puterii înseși. *Aceasta* (li se părea lor) fusese un remediu împotriva conducătorilor care aveau, de obicei, interese opuse ce-

lor ale poporului. Ceea ce se cerea acum era ca toți conducătorii să se identifice cu poporul, ca interesele și voința lor să fie interesele și voința poporului. Națiunea nu avea nevoie să fie apărată împotriva propriei sale voințe. Nu exista temerea că ea s-ar putea tiraniza pe sine însăși. Conducătorii să fie efectiv răspunzători în fața națiunii, să poată fi prompt destituiți de ea, și atunci națiunea își poate permite să le încredințeze puterea, putând ea însăși dicta felul în care urmează să fie folosită această putere. Puterea conducătorilor nu este nimic altceva decât puterea națiunii înseși, putere concentrată și adusă la o formă potrivită pentru a putea fi exercitată. Acest mod de a gândi, sau poate mai curând de a simți, a fost caracteristic pentru ultima generație a liberalismului european, generație în a cărei ramură continentală el predomină încă în mod vădit. Cei ce admit existența unor limite privitoare la ce îi este permis cârmuirii să facă, lăsând la o parte cazul acelor cârmuiri care, socotesc ei, nici n-ar trebui să existe, se disting ca excepții strălucite printre gânditorii politici de pe continent. Un simțământ similar ar fi putut prevala acum și în Anglia dacă împrejurările care l-au încurajat o vreme s-ar fi menținut neschimbate.

Dar, în cazul teoriilor politice și filozofice, întocmai ca și în cazul persoanelor, succesul dezvăluie defecte și slăbiciuni pe care eșecul ar fi putut să le ascundă observației noastre. Câtă vreme cârmuirea populară era doar un vis sau era înțeleasă drept ceva ce a existat demult, în trecut, ideea că nu este nevoie ca oamenii să-și îngrădească propria putere asupra lor înșiși ar fi putut părea un adevăr axiomatic. Nici măcar unele anomalii trecătoare, cum au fost cele ale Revoluției Franceze, nu au afectat neapărat această idee, căci, dintre ele, cele mai rele erau opera unui număr mic de uzurpatori și, în orice caz, țineau nu de mer-

sul permanent al instituțiilor populare, ci de izbucnirile bruște și convulsive împotriva despotismului monarhic și aristocratic. Cu timpul, republica democratică a ajuns să ocupe o mare parte din suprafața pământului, făcându-și simțită prezența ca una dintre cele mai puternice participante la comunitatea națiunilor; iar cârmuirea aleasă de popor și răspunzătoare în fața acestuia a devenit obiectul observațiilor și criticilor ce însoțesc orice stare de lucruri reală importantă. S-a constatat acum că expresii ca „autogovernare“ sau „puterea exercitată de popor asupra lui însuși“ nu exprimă adevăratele stări de fapt. „Poporul“ care exercită puterea nu este totdeauna unul și același cu poporul asupra căruia se exercită ea; și „autogovernarea“ de care se vorbește nu este guvernarea fiecăruia de către sine însuși, ci a fiecăruia de către toți ceilalți. În plus, voința poporului înseamnă, practic, voința unei *părți*, care este cea mai numeroasă sau cea mai activă parte a poporului, a majorității, sau a aceluia care au reușit să se facă recunoscuți drept majoritate; poporul, așadar, *poate* voi să oprime o parte a sa, iar precauțiile luate împotriva acestei oprimări sunt la fel de necesare ca și precauțiile luate împotriva oricărui alt abuz de putere. De aceea, nici atunci când deținătorii puterii sunt, în mod normal, răspunzători în fața comunității, adică în fața celui mai puternic grup din sânul ei, îngrădirea puterii cârmuirii asupra indivizilor nu-și pierde nimic din importanță. Impunându-se în mod egal atât înțelepciunii gânditorilor, cât și înclinațiilor acelor clase importante din societatea europeană ale căror interese — reale sau numai presupuse — sunt lezate de democrație, acest fel de a vedea lucrurile s-a statornicit fără nici o greutate; iar acum, în cadrul teoriilor politice, „tirania majorității“ este în general inclusă printre pericolele împotriva cărora societatea trebuie să vegheze.

Ca și alte forme de tiranie, tirania majorității a fost considerată la început și este considerată și azi, printre oamenii de rând, ca un rău care acționează, în principal, prin actele autorităților oficiale. Dar gânditorii au observat că, atunci când tiranul este însăși societatea — societatea ca o colectivitate, în raport cu indivizii separați ce o compun —, mijloacele de a tiraniza nu se rezumă la actele pe care ea le poate realiza prin intermediul funcționarilor publici. Societatea poate aduce, și aduce efectiv, la îndeplinire singură propriile-i hotărâri; iar dacă ea emite hotărâri greșite, în locul celor corecte, sau dacă hotărăște acolo unde n-ar trebui să se amestece, ea exercită o tiranie socială mai înspăimântătoare decât multe alte feluri de opresiune politică, deoarece, deși nu se bazează pe pedepse atât de grele, ea lasă mai puține porțițe de scăpare, pătrunzând mult mai adânc în viața oamenilor, până în cele mai mici amănunte, și robindu-le chiar și sufletele. De aceea, protecția împotriva tiraniei magistraților nu este de ajuns; este nevoie, de asemenea, de protecție împotriva tiraniei atitudinii și opiniei dominante; împotriva tendinței societății de a impune, prin alte mijloace decât pedeapsa civilă, propriile sale idei și practici ca reguli de conduită obligatorii chiar și pentru cei ce le dezaprobă; de a încătușa dezvoltarea și, pe cât posibil, de a preveni formarea oricăror individualități care nu urmează căile ei, precum și de a constrânge orice personalitate umană să se modeleze după tiparul ei. Există o limită dincolo de care imixtiunea opiniei publice în sfera de independență a individului nu mai este legitimă: a găsi această limită și a o apăra împotriva oricărei încălcări este o condiție indispensabilă pentru bunul mers al vieții oamenilor, indispensabilă ca și protecția împotriva despotismului politic.

Dar, deși această idee nu va fi, după toate probabilitățile, contestată ca teză generală, chestiunea de ordin prac-

tic privind locul unde trebuie situată această limită — privind felul în care trebuie făcută acomodarea potrivită între independența individuală și îndrumarea socială — reprezintă un subiect în legătură cu care aproape totul rămâne abia de lămurit. Toate acele lucruri care fac ca viața să fie prețioasă pentru fiecare om depind de aplicarea unor restricții asupra acțiunilor altora. Așadar, anumite reguli de conduită trebuie impuse, în primul rând cu ajutorul legii, iar în cazul nenumăratelor lucruri care nu pot face obiectul acțiunii unor legi, cu ajutorul opiniei publice. Care trebuie să fie aceste reguli este principala problemă din viața oamenilor; dar, lăsând la o parte câteva din cazurile cele mai limpezi, ea este una dintre problemele în rezolvarea cărora s-au făcut cele mai neînsemnate progrese. Nu vom găsi două epoci, și, de altfel, cu greu vom găsi chiar și numai două țări care să fi hotărât la fel în legătură cu ea; iar hotărârea unei epoci sau a unei țări stârnește uimirea celorlalte. Și cu toate acestea, oamenii din orice epocă și din orice țară nu bănuiesc cu nimic mai mult dificultatea ei decât ar face-o dacă ar fi vorba de un subiect asupra căruia omenirea a fost întotdeauna de acord. Regulile în vigoare la fiecare popor îi par acestuia evidente în ele însele și de la sine justificate. Această iluzie aproape generală este un exemplu al influenței magice a obișnuinței, care nu numai că este, cum spune proverbul, a doua natură, dar este și luată mereu, în mod greșit, drept prima. Efectul obișnuinței, de a împiedica nașterea oricărei îndoieli privitoare la regulile de conduită pe care oamenii și le impun unii altora, este cu atât mai complet cu cât chestiunea în cauză este una în care, în general, nu se consideră necesar să se ofere temeieri, nici de către o persoană altora, nici de către fiecare sieși. Oamenii sunt obișnuși să creadă, și au fost încurajați în a o face de anumite persoane ce aspiră la re-

putația de filozofi, că, în chestiuni de această natură, simțăminte lor sunt lucrul cel mai bun și că ele fac inutile orice alte temeuri. Principiul practic ce îi călăuzește către opiniile pe care le au ei asupra reglementării conduitei umane este sentimentul, prezent în mintea tuturor, că i se cere fiecăruia să se comporte așa cum îi place lui sau celor cu care simpatizează. E drept că nimeni nu recunoaște în sine sa că criteriile sale de judecată sunt propriile gusturi; dar o opinie privitoare la chestiuni de comportare care nu este susținută de anumite temeuri nu poate fi considerată altfel decât ca o simplă preferință personală; iar dacă temeiurile, atunci când sunt oferite, fac apel doar la preferințe similare ale altor oameni, atunci este vorba tot de gusturi, chiar dacă sunt gusturile mai multor persoane și nu ale uneia singure. Totuși, pentru un om oarecare, propria sa preferință, astfel susținută, nu numai că este un temei absolut satisfăcător, dar este și singurul de care dispune, în general, pentru a-și susține ideile morale, estetice sau privitoare la proprietate care nu sunt înscrise explicit în crezul său religios; ea este principala sa călăuză chiar și în interpretarea acestuia. În consecință, opiniile oamenilor asupra a ceea ce este demn de laudă sau, dimpotrivă, condamnable sunt înrâurite de toate acele cauze diverse care influențează dorințele lor cu privire la conduita celorlalți și care sunt tot atât de numeroase ca și cele ce determină dorințele lor privitoare la orice altceva. Uneori, rațiunea lor, alteori, prejudecățile sau superstițiile; adesea, înclinațiile lor sociale și, nu rareori, cele antisociale, invidia sau gelozia, aroganța sau trufia; și, cel mai adesea, dorințele sau temerile lor privind propria persoană — interesele lor personale, legitime sau nu. Oriunde există o clasă dominantă, mare parte din regulile morale caracteristice țării respective emană din interesele sale de grup și din sentimentele de supe-

CUPRINS

<i>Fertilitatea și eșecurile pledoariei lui Mill pentru libertate</i>	
Prefață de ADRIAN-PAUL ILIESCU	5
I. Introducere	43
II. Despre libertatea gândirii și a cuvântului	63
III. Despre individualitate, ca unul dintre elementele bunei-stări	120
IV. Despre limitele autorității societății asupra individului	148
V. Aplicații	176